

Zsidó Ferenc

SZEMÉLYES ENCIKLOPÉDIA

Monumentális és enciklopédikus vállalkozás Ferenczes István *Veszedelmekről álmodom*¹ című könyve. Hibrid műfaj: regényként is olvasható, családtörténetként, memoárként, szociográfiként is, ugyanakkor településtörténet jellege is van, de végső soron az egész romániai magyarság (és szászság) történetének főbb mozzanatait vázolja. Az írást rengeteg levéltári kutatómunka előzhette meg, a szerző szkennelt dokumentumokat illeszt be szövegébe, és értelmezi, kommentálja azokat más eseményekkel, tényekkel egybevetve. Dokumentumregénynek ugyanakkor túl személyes, szubjektív a megközelítésmód, ezért talán regényes krónikának nevezhetnénk, vagy utalva bemutatott eseményekre is: „káoszregénynek”.

A szépirodalmiság felé közelíti a könyvet a narratív struktúra, a megszerkesztettség: az elbeszélés ugyanis nem lineáris, hanem ciklikus vagy éppen retrospektív. A könyv gerincét az apa-figura alkotja, újra és újra felbukkanó alakja szervező elve a narrációnak is. A szövegtípusok keveredése, az idézetekkel való elbeszélői játék szintén az irodalmi regisztert erősíti, ezeket posztmodern gesztusoknak is tekinthetjük.

A könyv egy látomással, álmjelenettel indul, amely megnyitja a narratív teret a párhuzamok, időbeli átjárások számára: az énelbeszélő (úgy is, mint Ferenczes István sk.) apja, elindulva a hegyen át Moldvába bujdosni, szimbolikus gesztussal fiára bízva a házat. A továbbiakban ezt a bujdosást az 1764-es madéfalvi veszedelemmel és az azt követő exodussal hozza összefüggésbe a szerző. Logikája szerint az 1950-es évek vadkommunizmusa, az államosítás, a megtorlásos munkatáborok kora felér egy újabb madéfalvi veszedelemmel: „A borús hangulat pedig néhány évek óta a hitvány kommunisták és vezérük, a nagy generálissimus miatt leve. S lett leve leve.”

Amint a felvezetőben hangsúlyoztam, a könyv elsődlegesen egy éntörténet és egy édesapámtörténet, mint például Eszterházy Péter

1 Ferenczes István: *Veszedelmekről álmodom*. Csíkszereda–Budapest, Hargita Kiadóhivatal–Kortárs Kiadó, 2018.

Harmonia Caelestise (még inkább a *Javított kiadás*), a valóság és a fikció keveredésének aránya is hasonlóan mondható: mindkét könyvben tetten érhető a szépirói igyekezet egyfajta tisztázásra, mítoszteremtésre, rehabilitációra (bár Ferenczes apja esetében nincs szükség olyasfajta rehabilitációra!).

Ferencz Salamon Imrét osztályellenségnek nyilvánították: kuláknak. „A Moldvába való bemenésben volt még cseppnyi íze a szabad akaratnak”, magyarázza apja reakcióját, amelyben benne lehetett az ősköltől örökölt gesztus is. A szerző részletesen, dokumentumokra támaszkodva mutatja be a család kulákosításának a történetét, a besúgók, jelentéstévők munkálkodásait. Kényes ügy ez, amely Ferenczes szülőfalujának, Csíkpálfalvának számos lakóját érinti, a tények azonban makacs dolgok: a kötetben hasonló változatban olvashatók a jóindulatú „referátok”, véleményezések, amelyek alapján az apa kuláklistánra került (képzett építőmester volt már a két világháború között, akinek sokszor „10-12-nél is több ember dolgozott a keze alatt”). „Súlyosbító körülménynek tekintették pap nagybátyám létét”, jegyzi meg a narrátor, majd ironikusan hozzáteszi, a bizottság felületes munkát végzett, megfeledezett a rokonságban fellelhető további három-négy papról.

Aztán meghalt Sztálin, „halála ürügyén keservesen sirattam édesapámat”, mondja az énelbeszélő, és lassan „olvadni” kezdett a helyzet, 1954-ben, amikor „már hruscsovi szelek fújnak”, hazajött a Tatros mellől az édesapja.

*

A kötet címre a szerző több ízben reflektál. A madéfalvi vérengzés történetét P. Losteiner Leonárd csíksomlyói ferences szerzetes írta meg részletesen a 19. század fordulóján, Ferenczes ebből idéz drámai részleteket, majd megállapítja: „Ilyen s ehhez hasonló dolgokat olvasok, olvasgatok kishazám történetéről, s akkor csodálkozom, hogy borzalmasakat álmodom. Beigazolódnak ezekből a lektúrákból eddigi sejtéseim, hogy a történelem időről időre, ha más szinten, más minőségben is, megismétli önmagát”. Erre a koncepcióra épül Ferenczes műve, ezt a tételt igazolja több lépésben.

Korábban volt már szó személyességről: Ferenczes több alkalommal utal összegző-számvető önmagára, ki a jelen perspektívájából vizsgálja

a múlt különböző szeleteit: „Kishazám Bermuda-háromszögében: Csíksomlyó, szülőfalum, Csíkpálfalva és Madéfalva között úgy jön a havazás velem, lüktetően, légszomjasan, mint haramiak után a sors”.

A Siculicidiumot krónikákra, korabeli dokumentumokra alapozva idézi meg, ugyanakkor beágyazza azt a falu, illetve a család történetébe. Mert innen indítja felmenői bemutatását, Salamon Albert szépapjától és Vágási Katalin szépanyjától. Efféle sommás megállapításokat tesz: „Sokat szültek, sokat temettek akkortájt az asszonyok.”

A párhuzamos szerkesztési elv végig megmarad; érdekes narratív invenciókat fedezhetünk fel a könyvben: az álomjelenetek olykor valóságba csapnak át és fordítva, tér és idő behelyettesíthetővé válik. A szerző explicite is megfogalmazza, hogy ahhoz, hogy megértse szülei sorsát, „vissza kell mennem Madéfalváig.” A helyzet az idegen elnyomás miatt hasonló mindkét korban: „Nem akartak ők idegen gúnyában, idegen szóra exercéroztatni, katonának állni”, mondja a madéfalvi ellenállókról, inkább mártírhalált haltak. „Mai terminológiát használva, Madéfalván egy kisebbfajta népirtás történt”, jelenti ki.

Ferenczes szép, árnyalt jellemrajzokat készít a fontosabb szereplőkről, legmélyebbet és szívbe markolóbbat édesapjáról: „S édesanyám, te miért hagytál el, bíztál rá erre a felhőkergető, nappal is álmodozó, korlátoltan felelőtlen Salamon-féle sarjadékra, erre a vénlegénységébe belekábult szédelőgöbe, erre a mindig úton lévő tántorgóba? (...) Miféle Szent Józsefet játszik itt, mikor tele a világ Heródésekkel?” Anyjáról pedig ilyen szuperlatívuszokban beszél, mitikus hősként ábrázolva, erős hitét kiemelve: „Tudom, veled volt az Isten. Tudom, te voltál Mária.”

A családi krónikában olyan érdekességeket is olvashatunk, hogy például a többrendbéli Salamonok közül az ő családjukat miért illették a „Lütő” ragadványnévvel, de a szerző Ferenczessé válásának története, a névváltás is nyomon követhető („A kisebbik fiút, a léhát, drága Laci nagytatát pedig Salamon Alajos örökbe adta gyermektelen testvérnénjének, Ferencz Istvánné Salamon Rózáéknak” stb.)

A második világháború (főként a vége) újabb veszedelme volt Csíksországnak is, és benne a Ferencz-Salamon családnak, az oroszok jöttére megindult a menekülthullám, az állatokat is próbálták menteni („Híj elé, ne, mert érnek utol a muszkák!”), az apával orosz rulettet játszanak, az megöszül („az én édesapám mindig öreg volt, örökkön ősz hajú”). A szerző ennek apropóján afféle keserű megállapításokat

tesz, hogy: „A front, a háború mindig utolér. Ha nem is fegyvereivel, de a nyomorával, s a kebelünkéből valóak hitványságaival mindenképp...”.

Számos olyan „kiszólást” olvashatunk, melyek egyértelművé teszik, hogy Ferenczes a családtörténet mellett az egész székelység, az egész erdélyi, romániai magyarság sorsával kíván foglalkozni. Népből és nemzetben gondolkodik, no meg alanyban és állítmányban: „Sírva-kacagva érte meg, élte túl a 20. századot a székely, eljutván ebbe a mostaniba, amikor méltán dübörög elé az újabb kérdés: vajon ezt túléltem-e, megélem-e?” (Megj.: a kötet 2010–2017 között íródott).

És jönnek az újabb párhuzamok: 1916-ban, az első román betörés idején ugyanúgy menekült a székelység, mint 1944-ben, a lényeg ugyanaz, csupán pár kellék változott. Ebbe a zűrzavaros világba született bele 44 karácsonya után a szerző, akkori nevén Ferencz Salamon István Imre. Az élet élt, és élni akart. A továbbiakban egy elég részletes falutörténetet kapunk, levéltárakból kieszedett dokumentumokkal alátámasztva, általánosító, ugyanakkor személyes megjegyzésekkel, például: „1948-ban államosítottak. (...) Az én falum akkor talán szembement az árral.” A sorjázó esetleírások, történetek között találunk anekdotikusakat is, igaz, azon is átsüt a kiszolgáltatottság: „Hát akkor énekeljük el a román Istenálddmegamagyart...”

A könyv visszatérő motívuma a halottak számbavétele, a temetőjárás. Felfokozott érzelmek sütnek ezekből a mondatokból: „amikor szülője sírján ássa a földet a fiú, apagyilkosnak érzi magát”.

*

A felvezetőben már utaltam rá, hogy a kötetben nagyon sok vendégszöveg található, idézetek, forrásmegjelöléssel. Olykor azonban nem teljesen nyilvánvaló, hogy idézetről van-e szó vagy a romantika óta ismert játékról, mely szerint a nagyobb hitelesség kedvéért a szerző csupán egy másik személy szövegeinek közzetevőjeként, gondozójaként jelenik meg. A könyv részletesen taglalja a Csíkpálfalvi Gál János honvédszázados, 1848-as hős történetét, ebbe beágyazva találunk egy idézetet Kós Károly tollából, utána viszont elvileg Gál János saját „emlékcirkálásai” következnek dőlttel szedve több tíz oldalon át, e főszöveget jegyzetekkel látja el, megjegyzéseket fűz hozzá Ferenczes István sk., az olvasó számára azonban egy idő után egyértelművé válik,

hogy Gál „emlékcirkálásai” is Ferenczes tollából valók. Mert adott ugyan az archaizáló, régies stílus (például: „oly gyönyörűek valának”), a kéziratban való javítgatásra utaló áthúzott szavak, összességében mégis fikciós szövegről, vagyis szépirodalomról beszélhetünk. Érdekes, ahogy Gál katonakalandjait a szerző párhuzamba állítja saját bakaélményeivel: „Ő is hadnagy volt Radnán, s én is azt a rangot kaptam meg hat hónap után. Ő imádkozva járta a kálváriát, én pedig káromkodva.” A Gál-füzet talán legérdekesebb része Gál Juliska levele „férjem Uram”-nak: az eddigi narratív logikát követve ez fikció a fikcióban, de a szerzőséggel való játéknak itt nincs vége, Gál János a továbbiakban idézi ezredese beszédét, szövegét. És a megfelelések is folytatódnak minden szinten, Gál honvéd is összehasonlítja a madéfalvi veszedelmet az 1848–49-es időkkel: „Még száz év sem telt el a madéfalvi veszedelem után, a leggyalázatosabb tiránia ragadozása szabadult Csík népére.” És a megtorlás elől ezúttal is Moldvába menekült, aki tehetette. A fejezet végén Ferenczes a saját hangján így összegez: „emberöltőnyi idő alatt zilálódott szét a hajdani rendtartó székely falu”.

És újra visszatérünk az apasorhoz a dicsőség helyett a családi legendáriumban inkább frusztrációra okot adó csíksomlyói népfőiskola építésének története révén. Az épületet Kós Károly tervezte, Ferencz S. Imre pedig építésvezető volt: „egy balfasz, egy olcsójános, egy palimadár, akinek még a nevét sem tartja említésre méltónak a magasságos igazgató úr!” A szerzőnek fáj, hogy apja érdemeit nem ismerték el, mint ahogy az apját is bánthatta, részint ezzel magyarázható (részint az első világháborút követő impériumváltással), hogy Bukarestben keresett boldogulást.

A Bukarest-fejezet a kötet legjobbika. Nem csupán azért, mert alulnézetből, székely vendégmunkások, szolgálólányok perspektívájából nyújt színes képet a két világháború közti román fővárosról, hanem azért is, mert itt nem köti meg a szerző kezét az otthoni terep, szabadabban szárnyal a fantázia (bár a szociografikus jelleg itt is adott). Az 1930-as évek Bukarestje egzotikus hely, szabad és szabados, buja szerelmekkel, virágzó prostitúcióval, csillogással és alvilággal. S mind ebből az egyébként megbecsült székelyek is kivették a részüket. Ferenczes meglepő adatokkal is szolgál: ez időben a Székelyföldről menetrend szerinti járat szállította a szolgálólányokat a fővárosba. „Nemcsak szükség, a muszáj vitte, hanem a kordivat is”, jegyzi meg

némi malíciával. (Egy korabeli feljegyzésre hivatkozva Ferenczes arról is ír, hogy egy bojár annyira becsülte a székely szolgálólányokat, hogy szobrot akart emelni nekik.)

Az elbeszélés logikája egyébként itt is követi a korábban megismert utat: az egyeditől eljut az általánosig, az általánostól pedig vissza az egyediig. Például amikor a kuplerájokról beszél, a narrátor minduntalan felteszi (magának) a kérdést: „Vajon apám...?”

Ebben a fejezetben is találhatóak ugyanakkor esszéisztikus részek, Mircea Eliade személye és írásai apropóján például irodalom- és politikatörténeti eszmefuttatásokat olvashatunk.

Bukarest kapcsán óhatatlanul előjön a magyar-román együttélés problematikája is, a szerző ezúttal nem a saját véleményét taglalja, hanem egy életszerű párbeszédet idéz: „– Nevet változtatok, s elmenyek románnak. Döbrent, néma csönd. – Mész te az anyád zivataros, rezgőnyárfás picájába!” Az efféle vulgárisabb, szókimondó kijelentések jókor, jó helyen adagolva kimondottan üdítően hatnak: ellensúlyozzák a pátoszt, a fájdalmat, ami olykor hajlamos eluralkodni a szövegen. (Apropó: az örömlány téma kapcsán is láthattuk, hogy Ferenczes nem ódzkodik olykor egy-egy vaskosabb kifejezés használatától, nagyon helyesen, a székely nyelv zamatát ugyanis nem csupán a tájképi metaforák adják, hanem ezek a szaftos szófordulatok is.)

Ferenczes levéltári kutakodásának számos járulékos haszna van; amint ebben a könyvben is megemlíti: bár az irodalomtörténet nem foglalkozik ezzel, Tudor Argehei magyar származású (anyja Homoródi menti, Ergézi Rozáliának hívták).

*

Sokféle műfajú és formájú szöveg épül egybe Ferenczes könyvében, találunk például versbetétet is (a *Kalamajka* című verset Vári Attilának ajánlva), és térben is sok az elmozdulás. Például pap nagybátyja meghívására az énelbeszélő kisgyermekkorában eljut az Arad megyei Majláthfalvára: „És kinyílt előttem a világ.” Ez a fejezet a szórványmagyarország életét mutatja be, többek között egy – talán túlságosan is – részletes Majláthfalva-történettel. Itt újabb Madéfalvákról is beszél: a második világháború végén a menekülő németek után beözönlő román Maniu-gárdisták a környék több településén randalíroztak, gyilkoltak, erőszakoltak. Ezen a ponton az elbeszélés üteme a kellenél jobban

lelassul, például reflexiókat olvashatunk az írást megelőző anyaggyűjtés folyamatáról; a vendégszövegek, dokumentumok mennyisége is kezd zavaró lenni, a szerkezet szétzilálódni látszik (az utolsó harmadra azonban visszatér a kezdeti lendület). A szerző idézi például P. Keresztes Albin *Így lopták el a barátokat Székelyudvarhelyről* című memoárját: a fejezet fontos, mert feltérképezi, miként roppantotta meg az államhatalom a magyar egyházak erejét az 1950-es években, ezek a beékeltszövegrészek ugyanakkor a parttalanság érzetét keltik. Erre erősít rá a könyv következő fejezete is, a *Márton Áron-füzet* című, amely a mártírpüspök fontosabb írásainak passzusait tartalmazza Ferenczes megjegyzéseivel, továbbgondolásaival kiegészítve. A közzétett szövegek (levelek, tiltakozó beadványok stb.) megmutatják a püspök emberi nagyságát, tartását, tisztaságát, erejét, akit Ferenczes e zűrzavaros időszak legfőbb példaképeként mutat be. Egy posztmodern csavar azonban ebben a fejezetben is található: Márton Áron-monológokat olvashatunk Ferenczes tollából (mintha előtanulmányok lennének egy tervezett, de meg nem írt monodrámához). A továbbiakban számos szerzetes, illetve a katolikus egyházhoz valamilyen módon köthető személy bírósági tárgyalásának, elítélésének jegyzőkönyveit teszi közzé Ferenczes (például a Fodor-csoport perügye; névadója, Fodor Pál egyébként mérnök, legfőbb vétke, hogy szimpatizált Márton Áron revizionistának mondott törekvéseivel, valamint a magyarországi 1956-os forradalom eszméivel). Ezt további 56-os megtorlási, koncepciós per jegyzőkönyvei és a hozzájuk fűzött Ferenczes-kommentárok követik: „Olvasom a kivégzési jegyzőkönyveket, és végigfut hátamon a tyúktetű-borzalom”.

Mindezek a dokumentumok a CNSAS (a Szekuritáté Irattárát Tanulmányozó Nemzeti Alap) archívumából valók, ahonnan Ferenczes a saját dossziéját is kikérte, és ebben a könyvben néhány részletet feldolgozta. Amint megjegyzi: „csupán két, 1973-ig tartó dossziét adtak ki”, ezek is hiányosak, cenzúrázottak. „Az a furcsa, groteszk, már-már megmosolyogni való az egészben, hogy egy vidéki, pályáját azokban az időkben kezdő fiatalemberre, aki abban sem lehetett biztos, hogy egyáltalán író lesz-e belőle, ennyi energiát pazaroltak.” A következtetés pedig ez: „A szeku tovább ügyködik...”

Az önéletrajzi jelleg a könyv második felétől, az apa halála után kezd hangsúlyosabbá válni, mintha – úgymond – átvette volna a stafétát.

Ilyen helyzetjelentéseket kapunk, mint: „Semmi kedvem nem volt nekem a főiskolához, a tanuláshoz, de muszáj volt visszamenni, letenni az év végi záróvizsgát, valahogy lediplomázni s aztán lehető leggyorsabban hazamenni, tovább építeni, befejezni azt az átkozott házat.” Érzékenységre utaló önvallomások sorjáznak, bensőségesek, mélyek és poétikusak, a lírikus Ferenczes István arcait villantják fel: „Azt hiszem, azon az ősön jegyeztem el magamat örökre a mélabúval, ébredtem rá elpusztítható voltomra.” (Megj.: a hátlapai ajánlóban Ambrus Lajos Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvéhez hasonlítja Ferenczes művét.)

A jelen perspektívájából, újabb csalódásokat kartotékolva, ironikusan tekint vissza az 1989-es fordulatot követő lelkesedésre is: „a kilencvenes évek elején még tele volt derűlátással a Kárpátok hurkába kapaszkodó székely kishaza. Dühöngött az optimizmus.”

Ferenczes külön foglalkozik az általa „székely enciklopédistának” nevezett Orbán Balázssal, elemezve, a jelenre vonatkoztatva a csíki falvakról, hegyekről írt megállapításait. Adja magát a párhuzam: e könyv révén Ferenczes Istvánra 21. századi Orbán Balázként is tekinthetünk, könyve egyértelműen összefoglaló jellegű, de nem csak a székely hazát írja le, inkább a székelyt magát, hányattatásaiban, hazaelhagyásaiban és megtéréseiben.

*

A kulákosítás, kollektivizálás története révén egyébként még egyszer fókuszba kerül a szülőfalu, ezúttal is társadalomtudományi igénygel, dokumentáltan mutatja be a változásokat, a korszak (mező)gazdaságra, egyénre és közösségre gyakorolt hatását. A szerző hangsúlyozza, hogy az államosítás folyamata degradálta a közösségi életet, bizalmatlanságot szült, aljasságot hozott ki az emberekből. Ennek eklatáns példája a szerző szülőfalujában történt gyilkosság leírása. A fejezet *Hommage à Gabriel García Márquez* címet viseli, elsősorban azért, mert narratív szempontból úgy épül fel, mint a latin-amerikai szerző *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című műve, vagyis retrospektív módon. Ez az elbeszélés megmutatja Ferenczes prózaírói kvalitásait: színes leírások, lendületes cselekménymondás, árnyalt jellemrajzok, amelyek a csíki tájnyelv sajátos szófordulatait is felhasználják: „Emeletes bős volt” stb.

A kollektív gazdaság 1962-ben alakult meg Pálfalván, a szerző keserű szavakkal fejt le azt a hazugságárluhát, amelybe az államhatalmi gépezet emberei beöltöztették: „A gyűlés jegyzőkönyvét kényszerűségből egészében idemásolom, jól tudván, hogy ez nem az igaz, csupán a való, a felületes felszín locsogása, a hallgatag mély megfélemlített, szívszorító, keserves, egyedülien hiteles némasága pedig mára már por és hamu lett.” Az államosításnak volt köszönhető az is, hogy a szerző a Temes megyei Lugosra került: kulákgyerekként nem volt helye a csíki középiskolákban, a dél-erdélyi gyengülő magyar középiskolák viszont örömmel fogadták a harmincvalahány csíki kulákgyereket. Ferenczes visszatekint e „keserűen csodálatos négy évre”, megállapítva, hogy itt „örökre eljegyeztük magunkat a honvággyal”, ugyanakkor kinyílt számukra a világ: „akkor döbrentünk rá, hogy Romániában élünk.” Addig: „legkisebb királylányok, legkisebb királyfiak voltunk.” Gazdag tapasztalati anyag gyűlt össze a négy év alatt, ebben a könyvben pedig a róla való referálás azért fontos, mert pontos, szívszorító képet ad a dél-erdélyi szórványmagysárság helyzetéről. Ugyanakkor ez a könyv legszemélyesebb fejezete is, mely megpróbálja azt is feltérképezni, mi lett az osztállyal az 1962-es érettségi és az azt követő szétszórátás után.

Megrendítő sorokat olvashatunk arról, ahogy az ötvenéves találkozó apropóján megpróbál összerázódni a csapat. A fejezet értékét emeli egy megható levelezés Ferenczes és Németországba szakadt osztálytársa, Oláh Juliánna (vagyis a levelekben már Frau Johrend) között. Az olvasónak először az a gyanúja, ezúttal (is) fiktív levelekről van szó, de néhány részlet arról győz meg, valós levélváltások ezek, amelyek amellet, hogy feltérképezik az emigráns nyugati magysárság létállapotát, személyességükkel, őszinteségükkel fogják meg az olvasót. Ez a levélbetét, akárcsak Gál János honvédhuszár feljegyzései, regény a regényben, teljes értékű szöveg önmagában is. Mivel Juci férje szász, így a levélváltások során az erdélyi szásztság és magysárság ellentmondásoktól sem mentes kapcsolata is felvillan. „Nem tudjuk megbocsájtani, hogy itt hagytak magunkra a nagyromán slamasztikában”, írja Ferenczes egyik levélben, Juci válaszából azonban az is kiderül, hogy a kitelepedett szászoknak csalódottan kellett tudomásul venniük, hogy őket Németországban „nem akarták elismerni igazi németeknek”.

Ferenczes azt fájlalja leginkább, hogy a szászok exodusával „odalett a három kicsi nép békés, szorgalmas, konok, csodákkal áldott együttéléséről álmodozó tündérkertti Erdély, a Keleti-Svájc illúziója”.

*

Külön-külön minden fejezet, minden passzus, minden adat érdekes, vagy megdöbbentő információértéke miatt, vagy esztétikuma, a megfogalmazott hiányok/katarzisosok miatt. Együtt viszont talán kicsit túl tömény. Egy helyütt, ahol az erdélyi magyarság Trianon utáni helyzetéről beszél, szabódik is a szerző, mondván, hogy azért nem mélyül el jobban a témában, mert: „túl sokat kellene írni, talán egy egész történelemkönyvet, ami nem az én kenyerem.” A hívószavas történetmondásnak egyik hátránya a túlbujánzás, a befejezhetetlenség érzete. A könyv viszonylag nagy formátumú és 650 oldal, több mint egy kiló: inkább szótárszerű (nem véletlenül használtam az enciklopédia kifejezést).

A könyv befejezése ismét az álmok és víziók dimenziójába repít, poétikává minősíti a tényeket: a szülőfalu fölötti Várdombon régészeti ásatások alkalmával toronnyal megerősített kaput találtak, mellette „három megegetett ember – egy felnőtt és két gyerek – földi maradványait.” (...) „Mintha én lettem volna az a felnőtt. Együtt kicsi lányommal és kicsi fiammal, akiknek bölcsőjénél olyan szép-keservesen énekelt Ady Endre.” Ebben a komplex, dimenziókat és jelképeket egymásra vetítő záróképben összefonódik múlt, jelen és jövő, elmúlás és megújulás. Mindezeket kapcsolja egybe Ferenczes István nagyszabású könyve (a szerkesztő Lovétei Lázár László szóhasználatával: emlékműve), egyéni, családi, kisközösségi szinten, székely szemszögből vizsgálva a többnemzetiségű Romániában az (együtt)élés esélyeit. Páratlan olvasmány, gyengeségeivel együtt.